

THE SACK OF ROME (390 B.C.) (5.34-41)

The Gauls, spreading through western Europe in the centuries after 1,000 B.C., invade north Italy (which became known as Cisalpine Gaul) and eventually sack Rome in 390 B.C.

1 [34] De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus: Prisco Tarquinio
2 Romae regnante, Celtarum quae pars Galliae tertia est penes Bituriges
3 summa imperii fuit; ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute
4 fortunaque cum sua, tum publica praepollens, quod in imperio eius Gallia
5 adeo frugum hominumque fertilis fuit ut abundans multitudo vix regi
6 videretur posse. Hic magno natu ipse iam exonerare praegravante turba
7 regnum cupiens, Bellovesum ac Segovesum sororis filios impigros iuvenes
8 missurum se esse in quas di dedissent auguriis sedes ostendit; quantum ipsi
9 vellent numerum hominum excirent ne qua gens arcere advenientes posset.
10 Tum Segoueso sortibus dati Hercynei saltus; Belloveso haud paulo laetio-
11 rem in Italiam viam di dabant. Is quod eius ex populis abundabat, Bituriges,
12 Arvernos, Senones, Haeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit.
13 Profectus ingentibus peditum equitumque copiis in Tricastinos venit.

14 Alpes inde oppositae erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror,
15 nulladum via, quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis
16 credere libet, superatas. Ibi cum velut saeptos montium altitudo teneret
17 Gallos, circumspectarentque quanam per iuncta caelo iuga in alium orbem
18 terrarum transirent, religio etiam tenuit quod allatum est advenas quaerentes
19 agrum ab Saluum gente oppugnari. Massilienses erant ii, navibus a Phocaea
20 profecti. Id Galli fortunae suae omen rati, adiuvere ut quem primum in
21 terram egressi occupaverant locum patientibus Saluis communirent. Ipsi per
22 Taurinos saltus saltumque Duriae Alpes transcenderunt; fuisque acie Tuscis
23 haud procul Ticino flumine, cum in quo consederant agrum Insubrium

24 appellari audissent cognominem Insubribus pago Haeduorum, ibi omen
25 sequentes loci condidere urbem; Mediolanium appellarunt.

26 [35] Alia subinde manus Cenomanorum Etiovio duce vestigia priorum
27 secuta eodem saltu favente Belloveso cum transcendisset Alpes, ubi nunc
28 Brixia ac Verona urbes sunt, locos tenuere. Libui considunt post hos
29 Salluviique, prope antiquam gentem Laevos Ligures incolentes circa
30 Ticinum amnem. Poenino deinde Boii Lingonesque transgressi cum iam
31 inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto non
32 Etruscos modo sed etiam Umbros agro pellunt; intra Appenninum tamen
33 sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine
34 usque ad Aesim fines habuere. Hanc gentem Clusium Romanque inde
35 venisse comperio: id parum certum est, solamne an ab omnibus
36 Cisalpinorum Gallorum populis adiutam.

37 Clusini novo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum
38 inuisitatas cernerent et genus armorum, audirentque saepe ab iis cis Padum
39 ultraque legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum
40 eis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos
41 adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam qui auxilium
42 ab senatu peterent misere. De auxilio nihil impetratum; legati tres M. Fabi
43 Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum
44 Gallis ne a quibus nullam iniuriam accepissent socios populi Romani atque
45 amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque si res cogat tuendos esse;
46 sed melius visum bellum ipsum amoveri si posset, et Gallos novam gentem
47 pace potius cognosci quam armis.

48 [36] Mitis legatio, ni praeferoces legatos Gallisque magis quam Romanis
49 similes habuisset. Quibus postquam mandata ediderunt in concilio
50 [Gallorum] datur responsum, etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen
51 credere viros fortes esse quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit
52 imploratum; et quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri
53 socios, ne se quidem pacem quam illi adferant aspernari, si Gallis egentibus
54 agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant;
55 aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere
56 velle et si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatueros, ut nuntiare
57 domum possent quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent.
58 Quodnam id ius esset agrum a possessoribus petere aut minari arma
59 Romanis quaerentibus et quid in Etruria rei Gallis esset, cum illi se in armis
60 ius ferre et omnia fortium virorum esse ferociter dicerent, accensis utrimque
61 animis ad arma discurritur et proelium conseritur. Ibi iam urgentibus
62 Romanam urbem fatis legati contra ius gentium arma capiunt. Nec id clam
63 esse potuit cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique
64 Romanae iuventutis pugnarent; tantum eminebat peregrina virtus. Quin
65 etiam Q. Fabius, eVectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in
66 ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit;
67 spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam aciem Romanum
68 legatum esse signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt
69 minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum censerent; vicere
70 seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatamque ut pro
71 iure gentium violato Fabii dederentur.

72 Legati Gallorum cum ea sicut erant mandata exposuissent, senatui nec
73 factum placebat Fabiorum et ius postulare barbari videbantur; sed ne id quod

74 placebat decerneretur in tantae nobilitatis viris ambitio obstabat. Itaque ne
75 penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de
76 postulatis Gallorum ad populum reiciunt; ubi tanto plus gratia atque opes
77 valere ut quorum de poena agebatur tribuni militum consulari potestate in
78 insequentem annum crearentur. Quo facto haud secus quam dignum erat
79 infensi Galli bellum propalam minantes ad suos redeunt. Tribuni militum
80 cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus Q. Seruilius quartum P.
81 Cornelius Maluginensis.

82 [37] Cum tanta moles mali instaret—adeo occaecat animos fortuna, ubi vim
83 suam ingruentem refringi non volt—civitas quae adversus Fidenatem ac
84 Veientem hostem aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia
85 dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc invisitato atque inaudito
86 hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii
87 imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni quorum temeritate bellum contractum
88 erat summae rerum praeerant, dilectumque nihilo accuratiorem quam ad
89 media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant.

90 Interim Galli postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus iuris
91 humani elusamque legationem suam esse, flagrantem ira cuius impotens est
92 gens, confestim signis convolsis citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum
93 praetereuntium raptim tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent
94 fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant
95 quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum
96 obtinentes loci. Sed antecedente fama nuntiisque Clusinorum, deinceps inde
97 aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit,
98 quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto aegre ad undecimum

99 lapidem occursum est, qua flumen Allia, Crustumini montibus praealto
100 defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia
101 contra circaque hostium plena erant et nata in vanos tumultus gens truci
102 cantu clamoribusque variis horrendo cuncta compleverant sono.

103 [38] Ibi tribuni militum non loco castris ante capto, non praemunito vallo
104 quo receptus esset, non deorum saltem si non hominum memores, nec
105 auspicato nec litato, instruunt aciem, diductam in cornua ne circumveniri
106 multitudine hostium possent; nec tamen aequari frontes poterant cum
107 extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paulum
108 erat ab dextera editi loci quem subsidiariis repleti placuit, eaque res ut
109 initium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus regulus
110 Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum
111 superiorem locum ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte
112 concurrissent subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad
113 subsidiarios signa convertit, si eos loco depulisset haud dubius facilem in
114 aequo campi tantum superanti multitudine victoriam fore. Adeo non fortuna
115 modo sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile
116 Romanis, non apud duces, non apud milites erat. Pavor fugaeque occupaverat
117 animos et tanta omnium oblivio, ut multo maior pars Veios in hostium
118 urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges ac
119 liberos fugerent.

120 Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie simul est clamor
121 proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius paene
122 quam viderent, non modo non temptato certamine sed ne clamore quidem
123 reddito integri intactique fugerunt; nec ulla caedes pugnantium fuit; terga

124 caesa suomet ipsorum certamine in turba impredientium fugam. Circa ripam
125 Tiberis quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages
126 facta est, multosque imperitos nandi aut invalidos, graves lorice aliisque
127 tegminibus, hausere gurgites; maxima tamen pars incolumis Veios perfugit,
128 unde non modo praesidii quicquam sed ne nuntius quidem cladis Romam est
129 missus. Ab dextro cornu quod procul a flumine et magis sub monte steterat,
130 Romam omnes petiere et ne clausis quidem portis urbis in arcem
131 confugerunt.

132 [39] Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae
133 tenuit, et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset;
134 deinde insidias vereri; postremo caesorum spolia legere armorumque
135 cumulos, ut mos eis est, coacervare; tum demum postquam nihil usquam
136 hostile cernebatur viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem
137 Romam perveniunt. Ubi cum praegressi equites non portas clausas, non
138 stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris rettulissent, aliud
139 priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotae situm
140 urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa
141 moenia aliasque portas quaenam hostibus in perdita re consilia essent.

142 Romani cum pars maior ex acie Veios petisset quam Romam, nemo
143 superesse quemquam praeter eos qui Romam refugerant crederet, complorati
144 omnes pariter vivi mortuique totam prope urbem lamentis impleverunt.
145 Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse
146 nuntiatum est; mox ululatus cantusque dissonos vagantibus circa moenia
147 turmatim barbaris audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos
148 usque ad lucem alteram ut identidem iam in urbem futurus videretur

149 impetus: primo adventu, quia accesserant ad urbem,—mansuros enim ad
150 Alliam fuisse nisi hoc consilii foret;—deinde sub occasum solis, quia haud
151 multum diei supererat, ante noctem rati sunt invasuros; tum in noctem
152 dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux
153 appropinquans exanimare, timorique perpetuo ipsum malum continens fuit
154 cum signa infesta portis sunt inlata.

155 Nequaquam tamen ea nocte neque insequenti die similis illi quae ad Alliam
156 tam pavidè fugerat civitas fuit. Nam cum defendi urbem posse tam parva
157 relicta manu spes nulla esset, placuit cum coniugibus ac liberis iuventutem
158 militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere, armisque et
159 frumento conlato, ex loco inde munito deos hominesque et Romanum nomen
160 defendere; flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a caede, ab
161 incendiis procul auferre, nec ante deserì cultum eorum quam non superessent
162 qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus, caput publici
163 consilii, si militaris iuventus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem
164 iacturam esse seniorum relictæ in urbe utique periturae turbae. Et quo id
165 aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque
166 simul se cum illis palam dicere obituros, nec his corporibus, quibus non
167 arma ferre, non tueri patriam possent, oneratos inopiam armatorum.

168 [40] Haec inter seniores morti destinatos iactata solacia. Versae inde
169 adhortationes ad agmen iuvenum quos in Capitolium atque in arcem
170 prosequabantur, commendantes virtuti eorum iuventaeque urbis per
171 trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis quaecumque reliqua esset
172 fortuna. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant ab iis
173 qui captae urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque

174 miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta nunc hos, nunc
175 illos sequentium rogitantiumque viros natosque cui se fato darent, nihil quod
176 humani superesset mali relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem
177 suos persecutae sunt, nec prohibente ullo nec vocante, quia quod utile
178 obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat.

179 Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere in
180 tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit
181 Ianiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo
182 duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia communibus deploratis
183 exsequentes.

184 Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales omissa rerum suarum cura,
185 quae sacrorum secum ferenda, quae quia vires ad omnia ferenda deerant
186 relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia
187 esset, optimum ducunt condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis
188 Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere; cetera inter se onere partito
189 ferunt via quae sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo clivo eas cum L.
190 Albinus de plebe Romana homo conspexisset plaustro coniugem ad liberos
191 vehens inter ceteram turbam quae inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam
192 tum discrimine divinarum humanarumque rerum religiosum ratus sacerdotes
193 publicas sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo
194 conspici, descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plastrum
195 imposuit et Caere quo iter sacerdotibus erat pervexit.

196 [41] Romae interim satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem
197 compositis, turba seniorum domos regressi adventum hostium obstinato ad

198 mortem animo expectabant. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in
199 fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae
200 augustissima vestis est tensus ducentibus triumphantibusue, ea vestiti medio
201 aedium eburneis sellis sedere. Sunt qui M. Folio pontifice maximo praefante
202 carmen devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant.

203 Galli et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos et
204 quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio nec tum impetu aut vi
205 capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem
206 patente Collina porta in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa
207 deum arcemque solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto
208 praesidio ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad
209 praedam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum
210 agmine ruunt, pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt;
211 inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in
212 forum ac propinqua foro loca conglobati redibant; ubi eos, plebis aedificiis
213 obseratis, patentibus atriis principum, maior prope cunctatio tenebat aperta
214 quam clausa invadendi; adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in
215 aedium vestibulis sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano
216 augustiorem, maiestate etiam quam voltus gravitasque oris prae se ferebat
217 simillimos dis.

218 Ad eos velut simulacra versi cum starent, M. Papirius, unus ex iis, dicitur
219 Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti scipione
220 eburneo in caput incusso iram movisse, atque ab eo initium caedis ortum,
221 ceteros in sedibus suis trucidatos; post principium caedem nulli deinde
222 mortalium parci, diripi tecta, exhaustis inici ignes.